

XVI. YÜZYILDA AMASYA'DA KIZILBAŞLIK HAREKETLERİNİN TOPLUMSAL YANSIMALARI SOCIAL REFLECTIONS OF KIZILBASH MOVEMENTS IN AMASYA IN THE XVI. CENTURY

MERVE KARAKULAK*

Sorumlu Yazar

Öz

XIII. yüzyılda Babaî İsyanı'nın odak noktasında yer alan Amasya kenti, tarihi süreç içerisinde merkezi otoriteye karşı ayaklanmaların Anadolu'daki harekât üslerinden biri olmuştur. Baba İshak'tan itibaren geniş Türkmen kitlelerini çevresinde toplayan karizmatik-dini figürlerin pek çoğunun faaliyet sahası Amasya ve havalisidir. II. Bayezid devrinde şiddetlenmeye başlayan Safevî propagandasının tezahürleri ve sonuçları Amasya çevresinde de kendini göstermiştir. Nitekim Şah İsmail'in Anadolu'da başlattığı Safevî propagandasının öncülüğünü yapan Şah Kulu ve Nur Ali halifeler etraflarına topladıkları müridleriyle Osmanlı Devleti'ne karşı bir ayaklanma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada Osmanlı-Safevî Devletleri arasındaki diplomatik ve ideolojik savaşın mikro ölçekli yansımaları üzerinde durularak çatışmanın sosyal sonuçları analiz edilecektir. Bu bağlamda Amasya örneğinde Kızılbaşların Safevîlerle münasebeti, Osmanlı merkezi hükümetinin Kızılbaş takibatı, Kızılbaşların çatışma ortamındaki faaliyetleri mühimme kayıtları üzerinden ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Safevî Devleti, Amasya, Kızılbaş.

Abstract

The city of Amasya, one of the centres of the Babaî Rebellion in the thirteenth century, is a base of operations for Anatolian uprisings against central authority. Since Baba İshak, many of the charismatic-religious figures who gathered large Turkmen masses around them were based in Amasya and its neighbourhood. The manifestations and consequences of the Safavid propaganda, which began to intensify during the reign of Bayezid II, also manifested themselves around Amasya. As a matter of fact, Shah Kulu and Nur Halife caliphs, who pioneered the Safavid propaganda initiated by Shah İsmail in Anatolia, staged an uprising against the Ottoman Empire with their followers gathered around them. This study will focus on the micro-scale reflections of the diplomatic and ideological war between the Ottoman and Safavids and analyse the social consequences of the conflict. In this context, in the case of Amasya, the relationship of the Qizilbash with the Safavids, the prosecution of the Ottoman central government, and the activities of the Qizilbash in the conflict environment will be revealed to the extent reflected in Mühimme and registry records.

Keywords: Ottoman Empire, Safavid Empire, Amasya, Kizilbash.

Araştırma Makalesi / Künye: KARAKULAK, Merve. "XVI. Yüzyılda Amasya'da Kızılbaşlık Hareketlerinin Toplumsal Yansımaları". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 109 (Mart 2024), 31-48. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1383381>.

* Dr., E-mail: merveuzun90@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2309-8648.

Giriş

Safevîye tarikatının kurucusu ve tarikata adını veren kişi Şeyh Safiyüddin'dir (Abbaslı, 1976, 290; Aydoğmuşoğlu, 2018). XIV. yüzyılın başlarında Şeyh Zahidi Gıylani'nin yerine damadı Şeyh Safiyüddin'in (1253) Zahidiye tarikatının başına geçmesiyle Safevî tarikatı kurulmuştur. Başlangıçta Sünni temayül içerisinde olan Safevî tarikatına Osmanlı sultanları nazarında saygı ve hürmet duyulmuş ve her yıl Erdebil tekkesine “cerağ akçesi” gönderilmiştir (Hinz, 1992, 7; Kütükoğlu, 1962, 2; Savaş, 2013, 2; Gündüz, 2008, 451). Ancak Osmanlıların İslam dünyasının Sünni karakterli gücü konumuna ulaşması hasebiyle Safevîler, gayri Sünni kesimleri temsil etmeyi düstur edinmiştir. Safevîlerin On İki İmam doktrinini benimseme ve Şiileşme temayüllerinin Hace Ali (832/1429) döneminde başladığı düşünülmektedir¹. Bilhassa İlhanlı Hükümdarı Olcaytu'nun On İki İmam ekolünü benimsemesi Erdebil tekkesinin yönünü de tayin etmiştir. Orta ve Doğu Anadolu coğrafyasında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin kuvvetli olması, Babaî-Haydarî-Kalenderî-Vefaî geleneğin güçlü bir surette varlığını devam ettirmesi Erdebil Tekkesi'ndeki Şiî eğilimlerin kabul görmesini kolaylaştırmıştır. Şeyh Cüneyd'in (864/1460) şeyhlik döneminde ise siyasi amaçlarla tam anlamıyla On İki İmam ekolü benimsemiştir (Kütükoğlu, 1962, 1; Hinz, 1992, 15).

Şeyh Cüneyd döneminde tarikatın siyasi emelleri gün yüzüne çıkmıştır². Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile dostluk kuran Şeyh Cüneyd, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a karşı Akkoyunlu gücünden faydalanmak istedi. Siyasi amaçlarını kuvvetlendirmek için Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kız kardeşi ile daha sonra oğlu Haydar ise Uzun Hasan'ın kızı ile evlilik yaptı. Şirvan üzerine yaptığı seferde vefat eden Şeyh Cüneyd'in yerine oğlu Şeyh Haydar geçti. Şeyh Haydar babasının yarım bıraktığı yerden devam ederek Gürcüler üzerine sefer düzenledi ve galibiyet kazandı (Uzunçarşılı, 1964, 226; Allouche, 1983, 30-31). Ancak Şirvan hâkiminin Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey'e Şeyh Haydar'ın siyasi amaç içinde olduğunun bildirilmesiyle üzerine asker sevk edildi. Şeyh Haydar, Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey'in kuvvetleri ile Teberseran'da gerçekleşen savaşta bir ok darbesi ile hayatını kaybetti (Kazvinî, 2023, 54). Şeyh Haydar'ın ardından tarikatın başına Şeyh Ali geçti. Safevîlerin Anadolu ile ilk ciddi temasları da bu dönemde başladı.

Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey, Şeyh Ali'nin ülke içinde güçlenerek geniş taraftar kitlesine ulaşmasından rahatsızlık duymaktaydı. Bu nedenle Yakup Bey, Şeyh Haydar'ın oğullarını İstahr Kalesi'nde hapsedirdi. (Savaş, 2013, 3; Yazıcı, 1996, 53). Yakup Bey'in 1490 yılında ölümünden sonra Akkoyunluların saltanat mücadelesinde Safevî tarikatının nüfuzundan yararlanmak isteyen Rüstem Bey, Şeyh Haydar'ın oğullarını serbest bırakarak Erdebil'e yerleşmelerine izin verdi. Ancak daha sonra tarikatın başındaki Şeyh Ali'nin müritlerinin kalabalıklığı Rüstem Bey'i de rahatsız etmeye başladı (Uzunçarşılı, 1964, 227).

Rüstem Bey, otoritesinin yok olmasından endişeye kapılıp şehzadeleri (İsmail ve kardeşleri) çağırarak için birini gönderdi. İsmail'i kardeşleri ile birlikte yanına

1 Timur, Ankara Savaşı'ndaki galibiyetinden sonra geri dönerken Erdebil'i ziyaret etmiştir. Büyük saygı gösterdiği Hoca Ali'nin Osmanlı eserlerinin serbest bırakılması talebini kabul etmesi Safevîlere gönüllü taraftar kitlesi sağladı. Bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, s. 2; Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2021, s. 90-91.

2 Bu durum Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın dikkatini çekmiş ve Şeyh Cüneyd sınır dışı edilmiştir. Bunun üzerine Anadolu'ya giden ve burada bazı faaliyetlerde bulunan Şeyh Cüneyd Sivas, Erzincan ve Erzurum gibi Osmanlı topraklarının birinde kalmak istese de siyasi amaçları anlaşıldığından dolayı Sultan II. Murad tarafından izin verilmemiştir. Daha sonra Karamanoğullarına, Toroslara, Suriye'ye ve oradan da Canik bölgesine geçmiş ancak buralarda da tutunamıştır. Bkz. Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 17

getirtti. Rüstem, Sultan Ali'ye şahadet şerbeti içirmeye karar verdi. Bundan haberdar olan Sultan Ali kardeşleriyle birlikte Erdebil'e gitti. Sultan Ali'nin kaçışından haberdar olan Rüstem onu öldürmek için bir ordu gönderdi. Sultan Ali şahadet şerbetini içeceğini bildiği için tacı kendi başından alıp İsmail'in başına koydu ve onu Erdebil'e gönderdi³. Şeyh Ali ise Rüstem Bey'in kuvvetleriyle giriştiği savaşta attan düşerek öldü (Uzunçarşılı, 1964, 227). Henüz küçük yaşta olan Şeyh İsmail, müritleri tarafından Erdebil'den kaçırıldı. Bir süre saklanılarak sürgün hayatı yaşayan Şeyh İsmail, Rüstem Bey'in ölümüyle Akkoyunluların taht mücadelesinden faydalanarak Anadolu'ya geçti. Burada Anadolu'nun farklı bölgelerine dağılan Türkmen aşiretlerini kendi etrafında toplamaya başladı (Sümer, 1999, 17-19). Taraftar kitlesini hayli arttıran Şeyh İsmail, Akkoyunluları yenilgiye uğratarak 1501 yılında Tebriz'de Safevî Devleti'ni kurdu ve şeyhlikten şahlığa geçiş yaptı⁴. Böylece Safevîlerin tarikat geleneği siyasî ve ideolojik bir devlet yapısına dönüşerek politik bir varlık haline geldi.

Safevî Devleti'nin Osmanlı ile ilk diplomatik teması 1504 yılında Şah İsmail'in Irak'a hâkim olduktan sonra II. Bayezid'e gönderdiği elçiler vasıtasıyla oldu. Aynı şekilde II. Bayezid tarafından kendisine tebrik yazılıp karşılık verildi (Uzunçarşılı, 1964, 228). Şah İsmail, Akkoyunlu toprakları olan Azerbaycan, Irak, İran ve Diyarbakır'ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra faaliyetlerini arttırdı. Anadolu'daki konar-göçerleri tamamen kendine meyletmek için propaganda hareketlerine girişti. İran'dan adına propaganda yapmak, müritlerini çoğaltıp yardım toplamak amacıyla halife ve şeyhleri Anadolu topraklarına gönderdi (Sümer, 1999, 25). Anadolu'dan Safevî halifelerinin propagandaları sonucu pek çok boy ve oymak İran'a gitti. Ustacalu, Rumlu, Tekelü, Çepni, Arabgürlü, Şamlu, Turgutlu, Zül'l- Kadr, Varsak, Bozcalu, Çemişgezeklu gibi boy ve aşiretler İran'a giderek Safevî Devleti'nin teşekkülünde etkili oldu⁵. Ayrıca bu boy ve oymaklar Anadolu'daki Kızılbaşların yerleşim alanları hakkında önemli bilgi sunmaktadır. Osmanlı arşivlerinde bu konuya dair pek çok kayıt bulunmaktadır. Bunlardan Rum beylerbeyi Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde, bölge halkının ekseriyetle Kızılbaş olduğu, *öte canib* olarak belirtilen İran'dan bölgeye hilafetnâmeler gönderilerek halifeler tayin edildiği ve nezir toplanıp İran'a gönderildiği bu yüzden de bölgede sürekli Celali çıktığı belirtilmişti (A.DVNS.MHM.d., Defter No: 71, Hüküm No: 239).

Buraya kadar genel hatlarıyla Safevîlerin tarikattan devletleşme sürecine geçişi üzerinde durulmuştur. Bundan sonraki bölümde ise XVI. yüzyılın başlarından itibaren siyasî bir oluşum olarak varlığını sürdüren ve Safevîlerle başlayıp şekillenen Kızılbaşlık algısının Amasya özelinde bölgesel yansımaları üzerinde durulacaktır. Bununla ilişkili olarak Kızılbaşların Safevîlerle ilişkileri, çatışma ortamındaki faaliyetleri, Osmanlı merkezi hükümetinin Kızılbaş takibatı ve ceza usulleri hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Osmanlı-Safevî İlişkileri Ekseninde Amasya'da Kızılbaşlık

Kızılbaş, Şeyh Haydar'ın müritlerine on iki dilimli kızıl bürk giydirmesiyle ona mensup olanlara verilen bir isimdi (Gölpınarlı, 1965, 789; Üzüm, 2002, 546)⁶. Bu tabir

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Rumlu Hasan, *Ahsenü't Tevarih*, çev. Cevat Cevan, Ardiç Yay., 2004, s. 3-4

4 Safevî Devleti'nin kuruluş süreci hakkında detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*.

5 Bu boyalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, TTK, Ankara 2024.

6 Kızılbaş tacı ile ilgili bilgi için bkz. Eralp Erdoğan, *Safevî Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 71-74

zamanla Osmanlı yönetimi tarafından Anadolu'daki Alevi kesimler için kullanıldı. Bunun yanı sıra devlet, Kızılbaşları Sünnî İslâm'ın dışında durdukları için *Rafizî*, *Zındık* ve *Mülhid* lakaplarıyla da nitelemişti (Ocak, 2000, 150). Kızılbaşların düstür edindikleri anlayış Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e aşırı sevgi ve düşmanlarından nefret, Muharrem matemî, Kербela şehitlerine, Şah İsmail'e, Hacı Bektaş Velî'ye bağlılık ve Osmanlı aleyhtarlığı olarak sıralanabilir. Bununla birlikte Kızılbaş hareketinin temel motivasyonu Hz. Ali'ye duyulan derin sevgiden ileri gelmekteydi⁷.

Amasya, Kızılbaşların yoğun olarak yaşadıkları yerleşim alanlarından biriydi. İsyanların çıktığı bölgelerde halkın ekseriyetle Kızılbaş olması burada sükûnetin sağlanmasını zorlaştırmaktaydı. XI. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya göçüyle birlikte Amasya-Sivas-Tokat hattı konar-göçer Türkmen boylarının yoğun olarak yerleştiği bir bölge haline geldi⁸. Bugün dahi bazı köy ve kasabalar bu boyların adları ile anılmaktadır. Bölgeye Şah İsmail'in devletleşme sürecinde büyük desteğini gördüğü Rumlu, Ustacalu, Çepni, Afşar, Bayatlu, Beydili, Çayanlu, Yazır, Kargın, Bayındır, Peçenek, Çavuldur, Salur, Eymür, Keçilu, Karakeçilu, Alan, Ala-Yuntlu, Yüreğir ve Yuva gibi Türkmen boy ve oymakları ile aşiretleri yerleşti (Yıldız, 2021, 110-111). Bu bölgede yaşayan Alevilerin önemli bir kısmı Oğuzların Bozok koluna mensup Bey Dili oymağındandı (Halaçoğlu, 1992, 57-56; Yıldız, 2021, 112-113). Yine Çepniler de bölgede varlığı bilinen önemli Alevi boylarındandı. Günümüzde Gümüşhacıköy ilçesinde bulunan Çetmi köyü Çepnilerin Amasya'daki varlığına delalettir (Yıldız, 2021, 113-115).

Arşiv kaynaklarında Antalya-Konya-Kırşehir, Yozgat-Çorum-Kastamonu ve Erzincan-Gümüşhane-Trabzon'u da içine alacak şekilde Sivas-Tokat-Amasya hattı Kızılbaşların yoğun yaşadıkları bölgeler olarak geçmektedir (Savaş, 2013, 13). Yine Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilib, Osmancık, Artukabâd, Hüseyinabâd, Gümüş, Ortapare, Ezinepazarı, Mecidözü ve Kazabâd kadılarına gönderilen hükümde bu bölgelerde mülhit (dinden çıkan) ve Kızılbaş taifesinin yoğun olduğu belirtilmiştir (A.DVNS. MHM.d.nr. 42/420).

XVI. yüzyılda Anadolu'da Kızılbaşlık faaliyetleri dikkat çekici bir boyuta ulaşmıştı. Yüzyılın başlarında başlayan Safevî propagandaları Amasya ve çevresindeki şaha meyilli halkı hemen çekmekteydi. Anadolu, Safevî propagandası ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ayaklanmalarla Rafizîliğin yayıldığı bir bölge haline geldi. Bu sebeple Osmanlı tarih yazarları bölge halkına hiçbir zaman iyi gözle bakmayarak burayı "menba-ı eşkıya" ve "ma'den-i eşirra" olarak görmüşlerdi (Ocak, 1991, 321). Daha XIII. yüzyılda bu bölgede zuhur eden Babaî İsyanı'yla merkezî otoriteye karşı gelinmişti. Babaî İsyanı, Anadolu'da "heterodoks" İslâm merkezli ilk toplumsal hareketti. "Mesiyani" yani mehdici ruha dayalı "heterodoks" inançlar, konar göçer Türkmen boyları arasında ideolojik bir araç olarak kullanılmıştı. Tanrı tarafından ilâhî yetkilerle gönderilmiş bir mehdî kimliğiyle ortaya çıkan Baba İlyas'ın bir dünya cenneti vad ederek yaptığı propagandalar sonucu Orta Anadolu bölgesinde bu

7 Hz. Ali kültünün Türk kültürü ve halk inançları üzerindeki etkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Sadullah Gülten, *Türklerin Hz. Ali'si Destanlar, Efsaneler, Menkibeler*, İstanbul 2020, s. 105; Osmanlı Devleti'nde Alevi sözcüğünün kullanımına dair bazı değerlendirmeler için ayrıca bkz. Sadullah Gülten, *Heterodoks Dervişler ve Aleviler*, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 13-36.

8 Amasya yöresi M.Ö 8. yüzyıl sonlarına doğru bozkır kavimlerine ev sahipliği yapmaya başladı. Bölgenin coğrafi konumu, lojistik kaynaklar bakımından zenginliği (özellikle Gümüşhacıköy ve Taşova bölgeleri), yaylak kışlak hayatını sürdürmek için elverişli bozkırları konar göçer kavimleri bu bölgeye çekti. Bkz. Engin Eroğlu, "Amasya'da Bozkır Kavimlerine Dair İzler", *Uluslararası Amasya Sempozyumu*, 4-7 Ekim 2017 Amasya, s. 181.

isyan hareketi gerçekleşti⁹. XVI. yüzyılda Kızılbaş isyanlarını gerçekleştiren sosyal taban, yani konar-göçer Türkmen zümreleri ve köylüler, Babai İsyanı'nın yarattığı zümrelerin devamı niteliğindedir (Ocak, 2000, 160).

Orta Anadolu hattı içerisindeki Amasya, Safevîler için taraftarlarının desteğini sağlayacak zemine hazır bir bölgeydi. Osmanlılar için ise hem şehzadelerin ülke yönetiminde tecrübe kazanmak için gönderildikleri bir sancak hem de doğu sınırlarına yakınlığı nedeniyle buralara yapılacak seferlerde bir üs hüviyetindeydi. Amasya, bu stratejik konumunun verdiği avantaj ve dezavantajları her daim hisseden bir şehir oldu (Şahin, Emecen, 1991, 1-2). Dolayısıyla bölgenin Safevî sınırlarına yakın stratejik konumu hem Osmanlı hem de Safevîler için burayı değerli kılmaktaydı.

Amasya, kardeşleriyle saltanat mücadelesine giren Şehzade Ahmed'in idaresi altındaydı. Safevîler bölgedeki otorite zaafından faydalanmak amacıyla burada kendilerine yakın olan kesimleri harekete geçirerek Osmanlı Devleti'ni içten zayıflatmak istedi. Bölge her ne kadar yarı göçebe Türkmen kesimlerin yoğun olarak yaşadığı bir coğrafya olsa da Sünni ve gayri Sünni temayüllere haiz halkın da yaşam alanıydı. Buradaki hareketlilik yöre halkının sosyoekonomik hayatını derinden etkilemekteydi. Amasya ve çevresinde Kızılbaş olan Kızılcaokcaoğulları Türkmenleri, halkı rahatsız edip yol kesmekte, mallarını yağmalayarak huzursuzluk yaratmaktaydı. Bu Türkmen grubunun eziyetleri Rum valisi Yörgüç Paşa'nın kuvvetleri tarafından Merzifon'daki elebaşlarının yakalanmasıyla durdurulmuştu (Yıldız, 2021, 120; Başar, 2013, 567).

Amasya tarihini dönemin kaynakları üzerinden ele alan Abdizâde Hüseyin Hüsameddin'in eserinde iki devlet arasındaki çatışmanın yerel düzeydeki yansımalarına yer verilmiştir. Bölgedeki idari yöneticilerin tutumları buradaki ilişki ağlarını derinden etkilemekteydi. Şehzade Ahmed, Acem ulemasına pek yakındı. Onun bu yakınlığından cesaretlenen şah taraftarları, propagandalarıyla şehirdeki nüfuzlarını arttırmaktaydı. Şah İsmail'in Erzincan'ı alıp Tokat'a yürümesi Amasya'daki taraftarlarını hayli sevindirdi. Onların bu coşkusu arbedelere neden oldu, birçok Sünni halk hakarete uğrayarak rencide edildi. Bunun üzerine Amasya'nın köklü hanedanı Torumtay ahfadından olan ve Şehzade Murad'a yakın olarak bilinen şair Figânî İshak Çelebi, Kızılbaşların aşırılıklarını Şehzade Sultan Ahmed'e duyurabilmek adına eleştirel yazılar kaleme aldı. Bu yazıların halk arasında okunması Şiîler arasında tepki çekti. Bunun sonucunda Figânî İshak Çelebi, şehirdeki ileri gelen Kızılbaşlar tarafından Şehzade Murad'a karşı kötü niyet içinde olduğu yönünde iftiraya uğradı ve idam edildi. Figânî'nin idamı, Şehzade Ahmed'in Şiîlere karşı gevşek tutumu ve ayrıca her iki kesimin de birbirlerinin kutsal değerleri hakkında kötü sözler sarf etmeleri zaten halk arasında yüksek olan tansiyonu 1510 yılında kanlı çatışmalara çevirdi. Şiîler tarafından bazı ayan ailelerinin evleri basıldı, pek çok kişi yaralanarak hayatını kaybetti. Çıkan karışıklıklar devlet güçleri tarafından zor bastırıldı, olayın sorumluları yakalanarak hapsedildi (Yasar, 2022, C. 1-4, 487-488). Bunu duyan Kızılbaşlar, kırsal kesimlerdeki yandaşlarını da harekete geçirerek ayaklanma çıkardılar¹⁰.

9 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babai İsyanı*, Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 144-145; ayrıca bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", s. 136.

10 Bu sıralarda 1509 yılında Şahkulu Baba tarafından Tekeli'de (Antalya ve çevresi) isyan hareketi başlatılmıştı. Başlangıçta üzerine fazla ehemmiyet verilmeyen bu isyan hareketinde 1511 yılında Kütahya kuşatılmış ve isyancılar Bursa üzerine yürümüşü. İsyancı birlikler Karaman beylerbeyinin kuvvetlerini ayrı ayrı hezimet uğratmayı başarmıştı. Vezir-i azam Hadım Ali Paşa'nın komuta ettiği büyükçe bir birlik bunları Anadolu'dan sürmeye muvaffak olduysa da isyanın tahribatı ağır oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 230-31.

Bu dönemde yangın yerine dönen Anadolu'da halk çapraz ateş altındaydı. II. Bayezid'in oğulları arasındaki iktidar kargaşasının getirdiği bunalım yetmezmiş gibi bir de bu durumu avantaja çevirmek isteyen şah ve müritleri vardı. "Heterodoks" İslami inançlara sahip göçebe Türkmenlerin dinî inançlarına yön veren yegâne unsurlar halife, şeyh, baba, derviş, abdal gibi unvanlara sahip kimselerdi. Safevî şahları Anadolu'daki taraftarlarını harekete geçirmek için genellikle bu zümreleri kullandı.

1512 yılında Şah İsmail şehzadeler arasındaki kaos ortamından istifade etmek amacıyla Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya gönderdi. Nur Ali Halife Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum'u kapsayan Orta Anadolu'da; Avşar, Varsak, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekeli, Hamidelli aşiretlerinden mühim bir kuvvet oluşturmuştu (Uzunçarşılı, 1964, 259). Bu kuvvetlerle Çorum ve Amasya'da harekete geçen Kara İskender, İsa Halife ve Kızılbaş tacı giyip Şah'a meyleden Şehzade Murad, Geldigelen'e geldi. Buradaki köyleri talan ederek birçok kişiyi katletti (Uluçay 1954, 128-129). Elde ettikleri başarıyla iyice perçinlenen Kızılbaşlar Tokat üzerine yürüdü ve burada Şah İsmail adına hutbe okuttu. Tekrar Amasya üzerine harekete geçtiklerinde ise Amasya valisi Şehzade Ahmed, Yularkastı Sinan Bey'i ayaklanmayı bastırmak üzere gönderdi, ancak sonuç başarısız oldu. Bu galibiyetten sonra Sivas'a yönelen ayaklanmacılar Selim'in kardeşine karşı verdiği mücadele esnasında güçlülükle bertaraf edildi.

Şehzade Ahmed ile giriştiği mücadeleden başarıyla çıkan I. Selim, 24 Nisan 1512'de tahta oturdu¹¹. Sultan Selim, Şah İsmail'in cülusunu tebrik etmemesi üzerine İran üzerine uzun zamandır tasarladığı sefer için ön hazırlıklara başladı (Uzunçarşılı, 1964, 259). Şah İsmail'in ve müritleri olan Kızılbaşların Peygamberin şeriatı, sünneti, İslam dini ve Kur'an ile alay ettiklerini, Allah'ın haram kıldığı şeylere helal dedikleri, Sünnilere eziyet edip öldürdükleri, Şah'ı Allah yerine koydukları gibi Sünniler için hassas olan pek çok konuda kötü hareketlerde bulduklarını söyleyerek Kızılbaşların kafir, mühlit oldukları, evliliklerinin batıl olduğu ve onları öldürmenin farz olduğuna dair fetva çıkarttı¹². Anadolu'da Şah'ın müritlerinin çokluğu nedeniyle Sultan Selim Kızılbaşlardan tehlikeli olanların bir kısmını öldürttü, bir kısmını hapsedirdi ya da sürgüne gönderdi¹³.

I. Selim, 1514 yılında Çaldıran Savaşı ile Şah İsmail'e keskin bir darbe indirse de Anadolu'da Safevî sempatanları faaliyetlerine devam etmekteydi. Sultan Selim'in sert tedbirleri kesin çözüm getirmemiş, zaman zaman şah adına isyanlar çıkmaya devam etmişti. Bunlardan biri 1519 yılında Bozoklu Celal'in başlattığı isyandı. Şah Veli olarak da bilinen Celal, Bozok vilayetinde mehdilik iddiasıyla isyan ederek kısa sürede etrafına hayli Kızılbaş toplamayı başardı. Büyük güçlülükle Rum beylerbeyi Sadi Paşa kuvvetleri tarafından bastırılan isyandan sonra Anadolu'da ayaklananlar da Celali olarak anılmıştı. Bu ayaklanma her ne kadar dini-mezhebi söylemlerle ortaya çıkmış olsa da asıl olarak Osmanlı'nın merkezileşme politikaları ve Kızılbaş

11 Yavuz Sultan Selim, sekiz yıl gibi kısa denilebilecek saltanatı süresince askeri, dini, siyasi ve ekonomik alanlarda devletin doğu ve güney politikalarını şekillendiren önemli adımlar atmıştır. Bkz. Ayşe Pul, "Yavuz Sultan Selim'in Güney Siyasetinin Doğu Akdeniz Ticaretine Etkisi Hakkında Bazı Düşünceler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35, 2014, s. 263-289.

12 Ayrıntılı bilgi için bkz. Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, TTK, Ankara 2016, s. 41-45.

13 Bazı kaynaklar, İran ile girişilecek bir savaşta Anadolu'da sayıları hayli artan Kızılbaşların bir tehdit oluşturma ihtimaline karşı içlerinden tehlikeli olabilecek 40.000 Kızılbaşın öldürüldüğünü, bazıları ise bir kısmının öldürülüp bir kısmının hapsedildiği veya sürgün edildiğini belirtmektedir. Bkz. Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 46-47. Ayrıca bu rakamların dönemin tarih yazımından kaynaklandığı da unutulmamalıdır. Örneğin Bozoklu Celal'e de günlük 50 bin kişinin katıldığı ifade edilmişti. Bu rakam göz önüne alındığında bir haftada 350.000 kişi eder. Bölgenin nüfusu düşünüldüğünde bunun imkânsız olduğu görülmektedir.

takibindeki sert uygulamalarına karşı bir tepkiydi (Gülten, 2015, 29-32; Tansel, 2016, 116-121).

Amasya'nın isyancı gruplar tarafından sürekli bir faaliyet alanı olarak kullanılması bölgede kaosu kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu nedendir ki 1518-1519 yıllarında Eyalet-i Rum merkezi olan Amasya'nın bu özelliği Sivas'a nakledilmişti. Böylece Amasya Sivas'a bağlı bir sancak hüviyetine geldi (Yasar, 2022, C. 1-4, 499; Gürbüz 1993, 33). I. Süleyman 1520 yılında tahta geçtikten sonra Safevî politikasında yumuşamalar meydana geldi¹⁴. Ancak I. Süleyman bu politikalarına aynı şekilde karşılık alamadı. Şah İsmail'in 23 Mayıs 1524 yılında vefatıyla yerine geçen oğlu Tahmasb olumsuz tavır takınarak Osmanlı'ya karşı Macaristan ve Portekiz'le ittifak arayışına girdi. Anadolu'da zuhur eden isyanlar Tahmasb döneminde de Şii-Kızılbaş propagandasının bu bölgede devam ettiğini göstermektedir (Uzunçarşılı, 1964, 345).

Şii-Safevî propagandalarının yanı sıra tahta yeni geçen I. Süleyman'ın yeniden tahrir yaptırması ve tahrir memurlarının yaptığı haksızlıklar, tımarlı sipahilerin dirliklerinin ellerinden alınması Kızılbaş Türkmenlere ayaklanma çıkarmak için uygun ortam sağlamıştı. Osmanlı, yarı göçebe bir hayat yaşayan Türkmen boylarının yerlerini, yaylak ve kışlaklarını tayin edip tahrir ederek onlara idari ve mali birtakım sorumluluklar yüklemekteydi (Emecen 2015, 274; Baqué-Grammot, 1987, 108-109). Bu duruma bir tepki olarak I. Süleyman'ın 1526-1529 yılları arasında orduyu Macaristan üzerine sevk ettiği sırada Amasya ve çevresinde Baba Zünnun, Zünnunoğlu, Süklün Koca, Atmaca ve Kalender Çelebi gibi Kızılbaş Türkmen isyanları meydana geldi. Amasya bölgesindeki yörüklerden ve Maraş-Elbistan bölgesindeki oymaklardan olmak üzere etrafına pek çok insan toplayarak harekete geçen Kalender Çelebi (yirmi dokuz bin) (Sümer, 1999, 75-78) ile Varaylı Zünnün (kırk bin) (Yasar, 2022, C.1-4, 501) isyanı mahiyeti ve etraflarına topladıkları kişilerin çokluğu dolayısıyla diğerlerinden ayrı tutulmaktaydı. Hacı Bektâş-ı Velî torunlarından olduğu ileri sürülen Kalender Çelebi ayaklanması Safevîlerle yakinen ilişkilendirilmekteydi. Kalender Çelebi "Mehdi-i zaman" olarak ortaya çıkıp hareketini dini-ideolojik bir zemine dayandırsa da isyan, devlet idaresinden memnun olmayan askeri ve sivil içerikli bir mahiyet aldı (Gündoğdu, 2023, 62).

İsyana katılanların önemli bir kısmı Dulkadirli Beyliği'nin ortadan kaldırılmasından sonra dirlikleri kesilen sipahilerden oluşmaktaydı. Yapılan muharebelerde bir türlü önü alınamayan isyan hareketinde dirlikleri kesilen sipahilere dirliklerinin geri verileceğinin vaat edilmesiyle Kalender Çelebi'nin etrafındaki memnuniyetsiz kitle dağıtıldı. Sadrazam İbrahim Paşa'nın bu politikasıyla isyan lideri yalnızlaştırılmış ve bu sayede kontrol sağlanmıştı (Sümer, 1999, 77-78; Aköz, Solak, 2004, 11) Ancak daha sonra İbrahim Paşa'nın Anadolu'daki birlikleri ile birlikte Irak üzerine sefere gitmesini fırsata çeviren isyancılar Amasya'yı bastı. Amasya beyini öldürerek mallarını ele geçirdi. Kendilerine karşı olanları yok edip mallarını yağmalayarak ağır tahribat verseler de şehri ele geçiremeden öldürüldü (Yasar, 2022, C.1-4, 503).

Osmanlı Devleti'nin askeri organizasyonundaki tımarlı sipahilerin içerisinde Safevî taraftarı isyancı gruplar vardı (Gülten, 2022, 93-94). Bunlardan biri olan Şah Bey isimli sipahi, şaha bağlılığı nedeniyle şark seferinde görevli olduğu halde "...kızılbaş neslidir ana kılıç çeken müslim değildir" diyerek sefere gitmemiş ve timarından vazgeçmişti. Timarı başkasına verilen Şah Bey ehl-i fesat suhteler ile

14 Yavuz Sultan Selim'in koyduğu ipek ticareti yasağı kaldırılmış, yasak döneminde ticaret yapıp hapse atılan tüccarlar serbest bırakılmıştı. Bu yasak nedeniyle zarar gören ve malları ellerinden alınan tüccarların zararları da karşılanmıştı. Yine Sultan Selim'in demir, bakır, altın ve gümüş madenleri ile ateşli silahların doğuya geçmesini engellemek için koyduğu yasak kaldırılmıştı. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 345.

birlik olup vergi adı altında halkın altın ve akçelerini almış, evlerini basmıştı. Uygur köyünün boyahanesini basıp altı yüz donluk bezlerini almış yine kendi adamları ile Gedeğra çeribaşısının evini basarak on bin akçelik esbap ve erzakını yağmalamış ve zorla Hasan isimli kişinin kızını kaçırmıştı (A.DVNS. MHM.d.nr. 71/324).

I. Süleyman dönemi boyunca meydana gelen çeşitli isyanlar, sadece yerel olarak değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bölgesel ilişkilerini ve dış politikasını da etkilemişti. Özellikle Şah Tahmasb'ın Anadolu'daki Kızılbaş Türkmen gruplarını organize ederek isyan çıkarmalarını teşvik etmesi, Osmanlı-Safevî ilişkilerindeki hassas dengeleri etkiledi. Bu strateji aynı zamanda, gelecekteki Doğu Seferi için Anadolu'daki Kızılbaş Türkmen unsurları kendi tarafına çekme amacının emarelerini de taşımaktaydı.

XVI. yüzyılda ortaya çıkan isyanların kökeni yukarıda da ifade edildiği gibi Babaî İsyanına dayanmaktaydı. Zira bu isyanlar aynı coğrafyada, benzer karizmatik liderler önderliğinde ve neredeyse birbirinin aynı olan sosyal tabana dayalı olarak meydana geldi (Ocak, 2000 160). Bunlar daha sonra Celali ayaklanmalarına da rengini veren dini mahiyetteki yönelim biçimleriydi (Türkdoğan, 1996, 425). Yarı göçebe Türkmenlerle birlikte bazı köylü ve sipahilerin zor durumda olmalarına neden olan toprak kullanımı, ekonomik zorluklar ve idari yönetim problemleri bu zeminde birleşerek isyana çevrildi (Ocak, 2000, 158).

Her ne kadar 1534 yılından sonra Anadolu'daki olaylar sakinleşmeye başlasa da sınır hattında tehlike devam etmekteydi. Bu nedenle Osmanlı, Safevîler üzerine bir sefere çıkmadan Anadolu'da Kızılbaş takibatını şiddetlendirdi¹⁵. Bu konuda yeri geldikçe değinildiği ve değinileceği üzere içerideki potansiyel tehditleri kontrol etmek ve dış tehditlere karşı direnç gösterebilmek amacıyla Anadolu'daki idari yöneticilere sık sık emirler gönderilmişti. Kanuni Sultan Süleyman, 1555 Amasya Muahedesi'ne kadar üç kez (1534, 1548 ve 1554) İran üzerine sefere çıktı. Buna rağmen Anadolu'daki Kızılbaşlar ile Safevîler arasındaki bağ devam etmiş ve hala şahın gelip bu bölgeyi fethetmesi beklenmişti¹⁶. Amasya Anlaşması ile iki taraf da ülkelerine iltica edenlerin reddedilip geri gönderileceğini kabul etmişti. Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar anlaşmaya riayet edilmeye çalışılsa da Anadolu'dan İran'a geçişler yaşanmaktaydı (Sarı, 2020, 61). Bu nedenle Kızılbaşlar gizlice takip edilerek İran ile münasebetleri olanlar tespit edilmekteydi. İran ile ilişkileri olanların cezalandırılmaları için beylerbeyi ve sancakbeylerine emirler gönderilmekteydi. Bu bağlamda Erzurum beylerbeyine gönderilen bir hükümde Amasya Anlaşması üzerinden çok geçmeden 1560 yılında İran'a kaçarken yakalanan Amasya, Çorum ve Tokat levendlerinden yirmi kişinin haklarından gelinmesi istenmekteydi (Kütükoğlu, 1962, 8).

Bu dönemde şahın müritlerinin Anadolu'dan savaş aletleri ve bunların yapımında kullanılan değerli madenleri gizli bir şekilde İran'a götürdüğü tespit edilmişti. Bu tür madenlerin Osmanlı ülkesinden çıkarılıp daha sonra bir silah olarak tekrar Osmanlılara karşı kullanılması kabul edilir bir şey değildi. Bu nedenle Osmanlı yönetimi, sınırlarını ve toprak bütünlüğünü korumak için çeşitli yasaklar koydu ancak buna rağmen emtianın İran'a geçişi devam etti. Buna dair 18 Ağustos 1568

15 Cezalar bazen bir bölgenin tamamını kapsayacak şekilde de verilebilmekteydi. Örneğin Rum beylerbeyinden Merzifon ovasına bizzat gidip kendisine gönderilen defterde isimleri geçen kişilerin tedricen haklarından gelinmesi istenmişti. Ayrıca defterde ismi olmayıp na-meşru hareketleri ile bilinenlerin toprak kadısı tarafından teftiş edilerek ahvallerinin iyi ya da kötü olduğunu tespit edip İstanbul'a göndermeleri istenmişti (A.DVNS. MHM.d.nr. 7/2624).

16 1554 yılında Şah Tahmasb'ın iktidarının son bulmasıyla ortaya çıkan otorite boşluğu Gürcü, Çerkes ve Kızılbaş Türkmen kesimler arasında iktidar mücadelesini başlattı. Şah Tahmasb'ın oğullarından Haydar Mirza ve II. Şah İsmail'i arasındaki saltanat mücadelesinden II. Şah İsmail galip gelip tahta oturmuştu. Bkz. Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 108.-110.

tarihli bir hükümde 183 araba bakır, demir ve gümüşün İran tarafına geçirildiği, bu kişilerin takip edilip geçtikleri yolların tespit edilmesi, ellerindeki demir ve gümüşün alınıp suçluların hapse atılmaları istenmişti (A.DVNS. MHM.d.nr. 7/1939). Bütün engellemelere rağmen değerli madenlerin ve savaş aletlerinin İran'a kaçırılması o dönemdeki kontrol mekanizmalarının yetersiz kaldığının da bir göstergesiydi.

Bazı kaynaklar İran'dan gönderilen halifeleri, Anadolu'daki kargaşanın nedeni olarak göstermektedir. Bölgedeki Kızılbaş halk halifelerin tazyikleri ile harekete geçmiştir¹⁷. Bunun örneklerini belgelerde de görmek mümkündür. 14 Eylül 1568 tarihli bir hükümde Amasya beyine Budaközü kazasında Süleyman Fakih olarak bilinen kişinin İran'dan gönderilen halifelerden biri olduğu ve halifelik namına fesatlık peşinde olanlar ile ittifak yaparak halkı yoldan çıkardıkları bildirilmişti. Süleyman ve ona bağlı kişilerin gizli bir şekilde takip edilmesi, yukarı canipten olup na-meşru hareketleri sabit ise toprak kadısı tarafından kimseye ifşa edilmeden el altından Kızılirmak'a atılıp boğdurulmaları istenmişti. Ayrıca hırsızlık ve haramilik ettikleri yönünde bir ad takıp haklarından gelinmeleri yani öldürülmeleri şeklinde ikinci bir seçenek daha sunulmuştu (A.DVNS. MHM.d.nr. 7/2067). Belgede Süleyman Fakih ve ona bağlı kişilerin halkı yoldan çıkardığı ve fesatlık peşinde olduğu suçlamalarıyla gizli bir şekilde Kızılirmak'a atıp boğdurtularak ya da doğrudan hırsızlık ve haramilik suçlamalarıyla öldürtülmelerinin söylenmesi ilginç bir durumdur. Kızılbaşlıkları sabit olan bu kişilerin gizlice öldürülmelerinin istenmesi muhtemel bir açık savaş veya kamusal bir infazın toplumsal huzursuzluğun artmasına yol açabilecek olumsuz unsurların önüne geçme amacı taşımaktaydı. Ayrıca bu şekilde bir cezalandırma devlet için politik ve dini bir tehdit olarak algılanan Safevî halife ve şeyhlerinin açıkça ortaya çıkmasını önlemeye yönelik de olabilirdi. Bir nevi ajan olarak Anadolu'ya gönderilen halifeler, Anadolu'ya Şîa ve rafizî kitaplar sokup halktan topladıkları nezir ve sadaka gibi paraları İran'a göndermekteydiler (Kütükoğlu, 1962, 8).

Osmanlı merkezi yönetimi Safevî halifelerinin Anadolu'dan nezir ve sadaka toplayıp İran'a göndermelerini, kendilerine taraftar toplayıp güçlenmelerini engellemek istemekteydi. 7 Mart 1570 tarihli hükümde Amasya sancağında yukarı Kızılbaş olarak tabir edilen İran'a meyledenlerin haklarından gelinmesi, ilaveten suçları sabit olmayıp haklarında Müslümanların iyi hallerine şahitlik yapmadıkları kişilerin de kürek cezasına çarptırılmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri istenmişti (A.DVNS. MHM.d.nr. 9/102). Suçları sabit olmayanlara karşı Müslümanların iyi hallerine şahitliklerinin istenmesi suçlu ve suçsuzun ayırt edilmesinde önemli bir rol oynamaktaydı. Müslümanların iyi yönde şahitlik yapmaması suçlu olarak görülen kişi ya da kişilerin Müslüman toplumunda güvenilir bir şekilde ifade vermedikleri veya bu toplumun hukuki değerlerine uymadıkları düşüncesiyle ağır bir ceza ile sonuçlanmaktaydı. Bu nedenle suçsuz olanların zarar görmemesi için bu ayırımın hakkıyla yapılmasına özen gösterilmekteydi. Bununla ilgili 14 Mart 1571 tarihinde Amasya beyine ve Merzifon kadısına gönderilen bir başka hükümde, Merzifon'da Kızılbaş olduğu düşüncesiyle ahvali araştırılan Vehhâb Dede, Mehmed ve Veli isimli kişilerin Kızılbaşlığa meylettikleri Müslümanların şهادetleriyle sabit görülmüştü. Bu nedenle bu kişilerin cezalarını çekmek üzere işinin ehli adamlarla İstanbul'a gönderilmeleri gerektiği belirtilmişti. Hükümde özellikle üzerinde durulan konu suçlu sabit olan bu kişileri İstanbul'a götürecekt olanların hiçbir şekilde gaflete düşmeyip

17 Anadolu'nun çeşitli yerlerinde faaliyetlerde bulunan halifeler için bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, s. 11.

suçluları ellerinden kaçırmamaları, eğer gevşek davranıp ellerinden kaçırlırsa onlara verilecek cezanın aynısının kendilerine de verileceği¹⁸ (A.DVNS. MHM.d.nr.12/619). Devletin bütünlüğüne büyük bir tehdit olarak gördüğü bu kişilerin büyük bir titizlikle İstanbul'a taşınmasını istemesi cezalandırılmaları konusundaki hassasiyetin yanı sıra sonradan daha büyük gruplar halinde örgütlenip ayaklanma çikarmalarının önüne geçme amacı taşıyor gibi görünmektedir¹⁹.

Osmanlı-Safevî arasında her ne kadar resmîyette barış hasıl olsa da arka planda yeni bir savaşın çıkacağı sinyallerini veren propaganda faaliyetleri ve bu faaliyetlerin önünü kesmeyi amaç edinen Kızılbaş takibatı devam etmekteydi. Bu durumu dönemin resmi yazışmalarından takip etmek mümkündür. Örneğin 7 Mart 1570 tarihli Rum beylerbeyine gönderilen bir hükümde, Amasya Sancağı'nda yukarı Kızılbaş (İran'a) meyledenlerin ve Şahı seven melâhidenin hüccetlerinin gönderilip haklarından gelinmesine dair bir emir kaydedilmiştir. Bunlardan 37'sinin Kızılbaş olup, na-meşru hallerinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak 22'si için "...kızılbaş ve nâ-meşrû' fi'ilde görmedik deyu haklarında kimesne şehâdet itmeğin..." şeklinde bir beyan bulunmaktadır. Bu kişilerin teftiş edilmesi, kötü halleri sabit olanların haklarından gelinmesi, suçu sabit olmayıp haklarında Müslümanların iyi hallerine şahitlik etmeyenlerin de kürek cezasına konmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri istenmişti²⁰ (A.DVNS. MHM.d.nr. 9/102).

Osmanlı-Safevî çatışmasının İran sınır boylarına kayması bu bölgedeki sosyoekonomik hayatı olumsuz etkilemekteydi. Devletin Kızılbaşlara karşı tüm yasaklarına ve engellemelerine rağmen Anadolu'dan İran'a geçişin önü kesilemedi²¹. Bu durum Osmanlı Devleti'nde çeşitli sorunların çıkmasına neden olmaktaydı. Gidenler ile gitmek isteyenlerin vergileri devlet hizmetinde bulunanlara veya dinî müesseselere tahsis edilmişti. Arkası kesilmeyen göçlerden hizmet erbabı zarara uğramaktaydı. Konar-göçerlerin gidişleriyle hayvancılık üzerine alınan vergiler de tahsil edilemiyordu. Dolayısıyla bu durum devlet içinde büyük sıkıntılara neden olmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı topraklarından Safevî topraklarına göç engellenmeye çalışılmıştı (Sümer, 1999, 25). Buna dair 25 Kasım 1577 tarihinde Karaman beylerbeyine ve bir sureti de Rum, Anadolu, Zülkadiriye ve Teke beylerine gönderilen hükümde, Karaman dâhilinde bazı şaki ve levendlerin İran'a çekilip gittikleri ve bazılarının da gitmeye hazırlandıkları haber alındığından buna engel olunması ve gidenlerin de tahkik edilmeleri istenmişti. Ayrıca şimdiye kadar İran'a gidenlerin sakin oldukları köyler, bu köylerde kalanların isimleri onların da gitmeye meyilli olup olmadıkları konusunda gizli bir tahkikat yapılması istenmişti. İran'a gitmek üzere yakalanan

18 2 Mayıs 1574 Amasya beyine ve Lâdik ve Havsa kadılarına gönderilen hükümde de Koyluhisar Kazasında sakin olan Mevlâna Şeyhi Musluyiddin, Havza kazasına tabi Mismilağaç isimli köyedeki Şaban ve Ramazan isimli kimselerin Kızılbaşlıkla bilindiği ve bu hususta teftiş olunacakken firar ettikleri belirtilmiştir. Bkz. A.DVNS. MHM.d.nr. 24/478, (3 Muharrem 982/25 Nisan 1574).

19 Toplumda asayişin sağlanabilmesi için toplumsal normlara uymayanlara karşı devletin uyguladığı yaptırım gücünün Amasya'daki örneklerine dair bkz. Emine Erdoğan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İktidar-İtaat İlişikisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.14, No:1, Mart 2006, s. 217-226.

20 20 Mart 1572 tarihli başka bir hükümde de Amasya Sancağı'na tabi Yuvalak isimli köyden hırsız yatağı, kovan ve koyun hırsızları olan ve ayrıca pezevenk olarak nam salan Tolk? Himmet, Piroğlu, Kör Bali Kethüda, Satioğlu olarak bilinen Sefer, Kırmıoğlu, Çıkrıkçıoğlu Yusuf ve Tolk? Himmet'in akrabasından Pir Bende, Lâdik kazasına bağlı Kamlık köyünden Piç Recep isimli kişilerin kızılbaş taraftarı oldukları belirtilmekteydi. Bu kişilerin İslam şeriatı aleyhinde sözler söyledikleri ve halkı ızlal ettikleri bildirildiğinden bunların ahvalleri teftiş olup küreğe konulmak üzere siciller ile beraber İstanbul'a gönderilmeleri istenmişti. Bkz. A.DVNS. MHM.d.nr. 16/532, (5 Zilkade 979/20 Mart 1572).

21 15 Mart 1577 tarihli kayıta Sivas'a yakın yerlerden Kangallı, Alıpınarı, Amasya, Çorum, Hüseyinabad ve Merzifon taraflarındaki halkın rafz ve ilhad olup İran'a meylettığı bildirilmişti. Yukarıda verdiğimiz örneklerde de olduğu gibi yukarı canib yani İran ile alakaları olup Şah'a meyledenlerin tespit edilip haklarından gelinmesi istenmekteydi. Bkz. A.DVNS. MHM.d.nr. 29/491 (15 Zilhicce 984/5 Mart 1577).

eşkiya ve levendlerin İstanbul'a gönderilmeleri üzerinde ehemmiyetle durulmuş, ayrıca kendi halinde olan ahalinin rencide edilmemesi hususunda uyarılar yapılmıştı (A.DVNS. MHM.d.nr. 33/190).

Osmanlı Devleti, Safevî tarafına yapılan göçlerle uğradığı zararları giderebilmek için Safevî tebaasından olan Türkmen aşiretlerine karşı istimâlet politikasını²² bir araç olarak kullandı. Kanuni döneminde Şah Tahmasb ile anlaşmazlık yaşayan Tekelü ve Dulkadirli oymaklarından Osmanlı tarafına geçişler yaşandı. Ayrıca bu şekilde Safevî ordusunun askeri ve lojistik olarak zayıflatılması da amaçlanmaktaydı (Sarı, 2020, 60,65). Osmanlı Devleti, Safevî tarafına göçü engellemeye çalışırken ülke içinde de göçler yaşanmaktaydı. İran sınır hattındaki çatışmanın neden olduğunu bunalım konar-göçerleri başka bir yurt arayışına sevk etmekteydi. Orta ve Kuzey Anadolu bölgesinin görece bir siyasal iktidara kavuşması burayı doğudaki konar-göçerler grupları için cazip hale getirmekteydi. Anadolu'nun Orta ve kuzey bölgelerinde 1570'li yıllara kadar süren hızlı nüfus artışının en azından bir kısmı doğudan gelen göçlerle gerçekleşmişti (İslamoğlu, 2010, s. 222-223). Bu göçü gerçekleştiren konar-göçer gruplarından biri çatışmalar sırasında sık sık saldırıya uğrayan ve hayvanları telef olan Doğu Anadolu bölgesinin hâkim göçerlerinden Bozulus Türkmenleri'ydi. 1575 yılına ait Sivas Yörükleri defterinde doğudaki bazı konar-göçer gruplarının Amasya ve çevresine göç ettikleri görülmektedir. 1575 tarihli tahrirde Amasya kazasında yedi tane Danişmendli cemaati kaydedilmişti²³.

Arşiv kayıtları Osmanlı-Safevî arasındaki çekişmenin toplumsal yansımaları hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle Kızılbaş halkın takibatı noktasında ne şekilde ve kim tarafından teftiş edildiklerini, cezalandırmada hangi yöntem ve usullerin uygulandığını açıkça takip etmek mümkündür. Kızılbaşlık zannı verilen kişilerin hareketleri, mühlidliklerinin kesin olup olmadığı bölgenin sözüne güvenilir tarafsız Sünni kişilerine, ayanlarına sorularak teftiş ve soruşturma işlemi gerçekleştirilmekteydi²⁴.

Yukarıdaki örneklerde isimleri verilen kişi ya da kişilerin veyahut Kızılbaş olan ya da bu yönde hareketlerinden şüphe edilen kişilerin araştırılıp gerçekten böyle bir tutum içinde olup olmadıklarının sabit olması ve ondan sonra bir cezai işlem uygulanması yönünde karar verildiği görülmektedir. Burada arşiv kayıtları üzerinden devletin suçlu ile suçsuzu ayırt edebilme noktasında özel ihtimam gösterdiği söylenebilir. Ancak ne yazık ki süreç her zaman bu yönde işlememiştir. Bazı görevliler kendilerine çıkar sağlamak adına hiçbir kötülüğü olmayan ahaliyi Kızılbaş lafzı ile itham ederek hapse attırılmış, mallarını gasp etmiş, namuslarına laf etmiş, gereğinden fazla cerime alarak onların hem toplum önünde itibarlarını zedelemiş hem de mağdur olmalarına neden olmuşlardı²⁵. Bununla ilgili olarak Havza ahalisinin şikâyetinde, Havza kadısı Hızır Şah ve Rum beylerbeyi subaşılardan Mehmed'in

22 Osmanlı Devleti'nin fethedilen bölgelerin halkına karşı uyguladığı bir uzlaştırıcı/hoşgörü politikasıdır. Buradaki yerli halka vergi muafiyeti, dini özgürlük gibi çeşitli serbestiyetlikler verilerek tabilikleri sağlanmak istenmiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Mücteba İlgürel, "İstimâlet", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 262.

23 Bu cemaatlerin toplam nefes sayısı 282'dir. Oymaklar; Şeyh Mahmud, Mesud, Mehmed Kethüda, Halil, Ali, Hoca ve Mehmed Fakih gibi muhtemelen kethüdaları olan kişilerin adıyla anılan bölüklerin altında kaydedilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Davut Şahbaz, "Savaş, Göç ve İskân: 1575 Yılında Amasya ve Yöresinde Şarklı Oymaklar", *Selçuk Türkiyat*, S. 60, 2023, s. 84-85.

24 1570 tarihli Amasya kadısına gönderilen bir hükümdede, daha önce Rum beylerbeyinin na-meşru fiilde olup İran ile ittifak üzere oldukları sabit olanların haklarından gelinmesini istediklerini, bu doğrultuda 27 kişiden 5'inin hakkında iyi şeyler işitilmesine rağmen vilayet halkının bu 5 kişinin na-meşru hallerini görmedik işitmedik diye şahitlik ettiklerini belirtmiştir. Amasya naibine bu 5 kişiye kürek cezası geri kalanına da hapis cezası verilmesini emretmiştir. Buna ilaveten bu kişilerin ahvallerinin ayan-ı vilayet, Sünni ve mütedeyyin kimselere sorulup bildirilmesi istenmiştir. Bkz. A.DVNS. MHM.d.nr. 14/709, (Rebi'ülahir 978/Eylül 1570).

25 Ayrıntılı bilgi için bkz. Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, s. 86-93.

kendilerine haksız yere “kimine suhte yatağı ve hırsuz harâmî şerîki ve kimine kızılbaş ve mülhidsiz” diye adlandırarak zincire vurduğu ve hapsediği belirtilmişti. İlaveten hapsedilenleri otuzar kırkar altın karşılığında serbest bıraktıkları, şikâyet etmemeleri için de üçer talaka şart verdirdikleri belirtilmişti. Tüm bu baskıya rağmen İstanbul’a şikâyete gitme cesareti gösteren Hamza’nın evini basarak zulmetmişlerdi (A.DVNS. MHM.d.nr. 35/390). Anadolu’da devletin yürüttüğü Kızılbaş takibi yerel halkın yaşamını olumsuz yönde etkilemekteydi. Takibi yürüten idari yetkililerin mevcut durumu kendi lehlerine kullanarak çıkar elde etmeye çalışmaları ve adaletsiz uygulamalarla suçsuz insanları cezalandırmaları halk arasında korku ve huzursuzluğa neden olmuştu. Rüşvet ve yolsuzluğa bulaşılmasına ilaveten tutuklanan kişilerin altın karşılığında serbest bırakılması toplumda bir güven sorunuyla yol açmaktaydı. Şikâyet etmemeleri için üçer talaka şart koşulması buna rağmen şikâyete cesaret eden birisinin evinin basılarak zulme uğratılması ise otoritenin keyfi ve baskıcı bir şekilde kullanıldığına işaret etmekteydi. Yetkili mercilerin bu şekilde kanun dışı hareketleri dini ayrımcılığı ve toplumsal gerilimi körüklemekteydi.

19 Kasım 1577 tarihli Rum beylerbeyi, Sivas ve Divriği kadılarına gönderilen hükümde de Divriği kalesi dizdarı Abdülatif’in vefatıyla yerine 1600 akçe timar ile Mehmed tayin edilmişti. Ayan-ı vilayetten bazı kişilerin Kara Mehmed’in teftişine memur olan Mustafa’nın rüşvet aldığı, Mehmed’in Kızılbaş olduğunu ve düşmanla münasebet içinde olup kalede kalmasının tehlikeli olduğunu iddia etmişlerdi. Bunun üzerine Mehmed hakkında ileri sürülen iddiaların gerçek mi yoksa kötü niyetli Müslümanlar tarafından mı çıkartıldığına tespiti için bir tahkikat başlatılması istenmişti (A.DVNS. MHM.d.nr. 33/144). Anadolu’da ortaya çıkan bu isyanlar karşısında suçlunun suçsuzdan ayırt edilebilmesi elzem bir mesele haline geldi. Devletin Kızılbaş halka karşı tutumu Sünni Müslümanları da tesiri altına almış gibi görünmektedir. Zira Kızılbaşlara karşı sıkı bir tahkikat süreci yaşanmaktayken Sünni Müslümanların Kızılbaşları ötekileştirerek işlemedikleri bir suçla itham etmeleri mümkün görünmektedir. Bu yönde olaylar yaşanmış olacak ki şüpheli durumların araştırılıp açığa çıkarılması suçun ve suçlunun tespit edilmesi istenmekteydi.

“Heterodoks” İslam inançlarına sahip olan Kızılbaşlar, dönemin siyasi otoriteleri tarafından potansiyel tehdit olarak değerlendiriliyordu. Osmanlı yönetimi, Kızılbaşları itikadi bozukluk içerisinde ve hatta kâfir olarak görmekteydi. Orta ve Güney Anadolu’da yaşayan şaha bağlı göçebe ve yarı-göçebe Türkmen aşiretleri Osmanlı’ya bir baskı unsuru olarak algımlarken Safevîleri ise kurtarıcı olarak görmekteydi. Kızılbaşlar, Safevî propagandası ve buna karşılık Osmanlı takibati ve baskısı nedeniyle zorlu bir süreç yaşamaktaydı. Sürgün cezalarıyla Kızılbaş toplulukları dağıtılarak farklı coğrafyalara gönderilmişti (Savaş, 2009, 60). Örneğin, Rum beylerbeyine gönderilen hükümde Kızılbaş namına icraatta bulunan kişilerin evleri ve barklarıyla ilişkilerinin kesilip, hisar erlerinin gözetimi altında Kıbrıs’a sürgün edilmeleri ancak halife olanların haklarından gelinmesi belirtilmişti (A.DVNS. MHM.d.nr. 33/413).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Safevî ülkesinde 1578 yılında II. Şah İsmail’in vefatıyla tahta kimin geçeceği hususunda oymaklar arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştı. Bu durumu fırsat bilen III. Murad barışı bozarak İran üzerine sefere çıktı²⁶. Bu süreçte İstanbul’a Anadolu’daki Kızılbaşlar hakkında olumsuz haberler gelmekteydi. 28 Ağustos 1581 tarihli hükümde Kızılbaşların peygambere küfrettikleri, Müslümanlara aleni olarak *yezid* dedikleri, geceleri kadın ve kızlı cemiyetler tertip edip *birbirlerin*

26 Çıldır Savaşı’nda Tiflis ve Gürcistan’ın büyük bir kısmı Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Ancak arazinin elverişsizliği, Gürcü ve kızılbaşların saldırıları burada tutunmayı güçleştirmiştir. Bkz. Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 122-126.

avretlerin ve kızların tasarruf ettiklerin, namaz kılmayıp oruç tutmadıkları, Ebubekir, Ömer ve Osman isimlerini çocuklarına vermedikleri, İran'dan şaha ait çizme ve giysi getirip aralarında gezdirdikleri, Kızılbaş taifesinden Celal Halife ve Resul Halife'yi kendilerine örnek alarak cemiyetler tertip ettikleri belirtilmişti. Belgede durumun tahkik edilerek bu şekilde hareketleri sabit olanların hapsedilmeleri istenmekteydi (A.DVNS. MHM.d.nr. 42/420). Osmanlı Devleti'nin Alevî-Kızılbaş kesime uyguladığı baskı, Safevî tarafında Sünnilerin kılıçtan geçirilmesi, üç halifeye sövmeye zorlanması ve kabul etmedikleri zaman işkenceyle öldürtülmesi şeklinde tezahür etmekteydi. İki tarafta da bu şekilde toplumsal çatışmayı körükleyen durumlar yaşanırken birbirine karşı, birbirleri hakkında uydurulmuş hoş olmayan ahlaksız ithamları olmuştur. Bu ithamlar toplum arasında uzun bir tarihi süreci kapsayan kırılmalara neden olmuştur (Savaş, 2009, 61).

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'da yürütülen Safevî propagandası Osmanlı halk İslam'ının Sünnilik ve Kızılbaşlık (Alevilik) şeklinde ikiye bölünmesine yol açtı. Kızılbaşlık, eski inançlarını koruyan bazı göçebe ve yarı göçebe Türkmen aşiretlerinin, kendilerini vergiye bağlayıp yerleşik hayata geçirmeye zorlayan merkezîyetçi Osmanlı yönetimine karşı yaşadıkları sosyoekonomik bunalımın, Şîî/Safevî propagandasının tahrik ve istismarı sonucunda oluşan yeni bir siyasi-dini ve sosyokültürel yapılanışı olarak tezahür etti (Savaş, 2009, 59).

Amasya'nın sürekli isyanlara ev sahipliği yapması burada yaşayan halkın sosyokültürel ve iktisadi hayatını derinden etkiledi²⁷. Kızılbaşların Şîîlik propagandası yapmaları Osmanlı yöneticileri tarafından sadakatsizlikle suçlanmalarına ve kendilerine karşı katı politikalar uygulanmasına neden oldu. Merkezi yönetim tarafından Kızılbaşlara karşı zaman zaman zulme varan hareketler, vergi artırımları, topraklarının ellerinden alınması gibi politikalar uygulandı. Devletin Kızılbaşlara yönelik bakış açısı toplum içerisinde sonraki yüzyıllara da yansiyacak bir kutuplaşmaya neden oldu. Sünni ve Şîî Müslümanlar arasında daha fazla gerilim ve karşılıklı güvensizlik ortaya çıktı. Toplum içerisinde Sünniler nazarında Kızılbaşlar dinden sapmış olarak görülmekteydi. Birbirleriyle açık ya da gizli mücadele eden bu gruplar, kendi öz kültürlerini toplumsal çatışmanın da alanına taşıdı (Faroqhi, 1995, 13-15). Kızılbaş kelimesi, bir taraftan belirli gruplar için bir özdeşleşme aracı haline gelip övünç kaynağı olarak algılanırken diğer taraftan hakarete varan bir anlam olarak algılandı. Osmanlı yönetiminin Kızılbaşları marjinalleştirilmesi, Kızılbaş terimini halkın üzerinde aşağılayıcı bir ifade haline dönüştürdü. İsyanların üzerinden hayli bir zaman geçmesine rağmen XVIII. yüzyılın ikinci yarısına dair mahkeme kayıtlarında Kızılbaş kelimesi küfür olarak algılanarak dava konusu oldu²⁸ (Amasya Şer'iyye Sicili 50, 15/2; 44/3).

Babai İsyanı'ndan sonra isyancı bir kitle barındıran Amasya'nın da dahil olduğu Rûm vilayeti, 1590'lı yıllardan itibaren kendi iç dinamikleriyle entegre olarak ortaya

27 10 Haziran 1609 Rum Beylerbeğine Amasya ve Sonisa Kadılarına hüküm ki; Sonisa kadısı mektup gönderip Abdülkerim isimli bir şakinin Sipahioğlanları zümresinden olup kötülüklerinden dolayı ulufesi elinden alınıp hakından gelmek üzere iken firar edip Celâli Karayazıcı'ya sığınıp ona katıplık etmiştir. Birçok Müslümanı katledip yağmalamıştır. Üzerine sardar Hasan Paşa sevk edildiğinde İran'a kaçıp üç dört sene orada kalmış tekrar kasabaya dönmüştür. Kaldığı yerden devam ederek birçok Müslümanın arazisini zorla ellerinden alıp zapt etmiş, karındaşları ve hizmetkârlarıyla kasabada bir kale varken başka bir kal'a binasına inşa edip re'âyâ zulmetmiştir. Onların bu ehl-i fesatlarından hâli kalmayan yöre halkı kadı aracılığıyla divana şikâyet dilekçesi yazarak eşkıyaların zulmünün sonu gelmediği takdirde kasabayı terk edeceklerini belirtmişlerdir. Bkz. A.DVNS. MHM.d.nr. 78/1574 (7 Rebi'ülevvel 1018/10 Haziran 1609).

28 Kızılbaş kelimesinin hakaret/küfür olarak algılandığı örnekler için bkz. Merve Karakulak, "Bana Kızılbaş Dedi: Sözlü Saldırı Aracı Olarak Küfür ve Hakaret (Amasya Örneği)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 10, Temmuz 2023.

çıkan ve zamanla imparatorluğu etkileyen bir şiddet döngüsüne katkıda bulunmuştu. Bu süreç, bölgesel bir krizden öteye geçerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel istikrarını tehdit eden bir boyuta evrildi. Amasya XVI. yüzyıl boyunca Kızılbaş, XVII. yüzyılın başlarından itibaren ise Celali şiddetini en yoğun hissedilen bölgelerden biri oldu (Özel, 2015, 567). Osmanlı Devleti içerisinde ayrılıkçı isyanlar hiçbir zaman tam anlamıyla yok olmadı. Bununla birlikte etki ve kapsamı daralarak erken modern dönem Osmanlı Devleti'ndeki önemlerini büyük oranda kaybetti (Gündoğdu, 2023, 64).

Sonuç

Vilayet-i Rum, Teke bölgesi, Kuzey ve Doğu Anadolu olmak üzere neredeyse bütün Anadolu sathında irili ufaklı örneklerine rastlanan Kızılbaşlıkla ilişkili huzursuzluklar, XVI. yüzyıldaki birincil asayişsizlik nedenlerinden biriydi. Sebepleri dini-sosyal-iktisadi ve politik olmak üzere çok katmanlı olan bu hadiseler nihayetinde XVII. yüzyılın sonuna değin uzanan Celali İsyânlarına evrildi. Azerbaycan, Kafkasya ve Irak-ı Arap, Irak-ı Acem ve Sivas'ın doğusuna düşen bölgelerde, hatta Amasya, Tokat, Çorum ve Teke Sancağı gibi Osmanlı coğrafyasının merkeze yakın parçalarında Kızılbaş grupların politik ve dini hamisi Safevîlerle rekabete girildi. Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki Kızılbaşlarla ilişkilerini ve onlara yönelik takibatın derecesini ve şiddetini belirleyen de söz konusu rekabetti.

Kızılbaşlık Osmanlı Devleti'ni uzun bir süre meşgul etmiş ve devletin doğu politikasını şekillendirmiştir. Osmanlı-Safevî arasındaki dini ve siyasi savaş Kızılbaşlara yönelik takip ve baskılar, özellikle o dönemde bu mezhebi benimseyen yerel halk üzerinde önemli etkiler bıraktı. Kızılbaşlara yönelik çeşitli yaptırımlar uygulanarak sürgünler düzenlendi ve dini meşruiyet üzerinden karşı propaganda yapıldı. Ancak yine de bölgenin stratejik konumu ve dönemin dinamikleri, Osmanlı Devleti'nin isyanları kontrol etmekte zorlanmasına neden oldu.

Kızılbaşlık, Şah İsmail'in etkisi altında Anadolu'da büyük bir destek buldu ve özellikle Amasya gibi bölgelerde yoğunlaştı. Bu durum, Osmanlı hükümeti için içsel ve dışsal tehditler oluşturdu. Osmanlı devletinin Kızılbaşlara karşı izlediği politikalar, bu toplulukların Amasya'daki varlığını etkiledi ve yerel halk arasında birtakım kutuplaşmalara neden olarak kargaşa ortamı yarattı.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları:

Mühimme Defterleri:

- A.DVNS. MHM.d.nr. Defter No: 7 Hüküm No: 1939, (24 Safer 976/18 Ağustos 1568)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 7/2067, (22 Rebi'ülevvel 976/14 Eylül 1568)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 7/2624, (22 06 976/12 Aralık 1568)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 9/102, (29 Ramazan 977/7 Mart 1570)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 12/619, (17 Şevval 978/14 Mart 1571)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 14/709, (Rebi'ülahir 978/Eylül 1570)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 16/532, (5 Zilkade 979/20 Mart 1572)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 24, 478, (3 Muharrem 982/25 Nisan 1574)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 29/491, (15 Zilhicce 984/5 Mart 1577)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 33/144, (8 Ramazan 985/19 Kasım 1577)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 33/190, (14 Ramazan 985/25 Kasım 1577)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 33/413, (8 Zilkade 985/17 Ocak 1578)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 35/390, (13 Cemâziyelâhir 986/17 Ağustos 1578)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 42/420, (28 Receb 989/28 Ağustos 1581)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 71/239, (12 Safer 1002/7 Kasım 1593)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 71/324, (25 Rebi'ülevvel 1002/19 Aralık 1593)
 A.DVNS. MHM.d.nr. 78/1574, (7 Rebi'ülevvel 1018/10 Haziran 1609)

Amasya Şer'iyye Sicili:

50 Numaralı Defter, 15/2; 44/3.

Telif Eserler:

- Abbashi, Mirza, "Safevilerin Kökenine Dair", *Belleten*, C. 40, S.158, 1976.
 Aköz, Alaaddin-Solak, İbrahim, "Dulkadirli Eyaletine Ait Bir Kanunnâme (1533-1546), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 9, 2004, ss. 9-29.
 Allouche, Adel, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-962 /1500-1555)*, Klaus Schwarz Verlag Berlin 1983.
 Aydoğmuşoğlu, Cihat, *Safeviye Tarikatı*, Ankara, Tün Yay., 2018.
 Baqué-Grammot, Jean-Louis, "1527 Anadolu İsyanı Hakkında Yayınlanmış Bir Rapor", *Ankara, Belleten*, C. 51, S. 199, ss. 107-118.
 Başar, Fahmeddin, "Yörgüç Paşa" İstanbul, DİA, C. 43, 2013, ss. 556-567.
 Davut Şahbaz, "Savaş, Göç ve İskân: 1575 Yılında Amasya ve Yöresinde Şarklı Oymaklar", *Selçuk Türkiyat*, S. 60, 2023, ss. 79-95.
 Emecen, Ferudun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yay., 2015.
 Erdoğan, Emine, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İktidar-İtaat İlişkinine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.14, No:1, Mart 2006, ss. 217-226.
 Erdoğan, Eralp, *Safevi Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, İstanbul, Yeditepe Yay., 2019.
 Eroğlu, Engin, "Amasya'da Bozkır Kavimlerine Dair İzler", Amasya, *Uluslararası Amasya Sempozyumu*, 4-7 Ekim 2017, ss.177-188.
 Gölpinarlı, Abdülbâki, "Kızılbaş", İstanbul, İA, C.6, 1965, ss.789-795.
 Gülten, Sadullah *Türklerin Hz. Ali'si Destanlar, Efsaneler, Menkibeler*, İstanbul, Yeditepe Yay., 2020.
 Gülten, Sadullah, *Osmanlı-Safevi Kıskaçında Kızılbaşlar*, İstanbul, Timaş Yay., 2022.
 Gülten, Sadullah, *Heterodoks Dervişler ve Aleviler*, İstanbul, Timaş Yay., 2013.
 Gündoğdu, Birol, *Erken Modern Dönemde Osmanlı'da İsyân Algısı*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2023.
 Gündüz, Tufan, "Sefaviler", İstanbul, DİA, C. 35, 2008, ss. 451-457.
 Gürbüz, Adnan, Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı, Ankara, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, 1993.
 Halaçoğlu, Yusuf "Beydili", İstanbul, DİA, 1992, C. 6, ss. 56-57

- Hinz Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, Ankara, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, TTK, 1992.
- İlgürel, Mücteba, "İstimâlet", İstanbul, *DİA*, C. 23, 2001, ss. 262-263.
- İslamoğlu, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul, İletişim Yay., 2010.
- Karakulak, Merve "Bana Kızılbaş Dedi: Sözlü Saldırı Aracı Olarak Küfür ve Hakaret (Amasya Örneği)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 10, Temmuz 2023, ss. 667-674.
- Kazvîni, Budak Münşî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, İstanbul, çev. Şefaattin Deniz, Bilge Kültür Sanat, 2023.
- Kütükoğlu Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul, İstanbul Ü. Yay., 1962.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Babaîler İsyânından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", Ankara, *Belleten*, C. 64, S. 239, Nisan 2000, ss.129-160.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaî İsyanı*, İstanbul, Dergâh Yay., 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Bozok", İstanbul, *DİA*, C. 5, 1991, ss. 321-322.
- Oktay, ÖZEL, "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17- 19. Yüzyıllar)", *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armađan*, İstanbul, Timaş Yay., 2015, s. 557-591.
- Pul, Ayşe, "Yavuz Sultan Selim'in Güney Siyasetinin Doğu Akdeniz Ticaretine Etkisi Hakkında Bazı Düşünceler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35, 2014, ss. 263-289.
- Rumlu Hasan, *Ahsenü't Tevarih*, Ankara, çev. Cevat Cevan, Ardiç Yay., 2004.
- Sarı, Arif, "Osmanlı Devleti'nin Safevî Tebaasına Yönelik İstimâlet ve Mülteci Siyaseti", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 53, S. 3, 2020, ss. 55-78.
- Savaş, Saim, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Ankara, TTK, 2013.
- Savaş, Saim, "Osmanlılar ve Aleviler", Ankara, *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Ed. Ahmet Yaşar Ocak, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009.
- Suraiya, Farođhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta çağdan 21. Yüzyıla*, İstanbul, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1995.
- Sümer, Faruk *Oğuzlar*, Ankara, TTK, 2024.
- Sümer, Faruk, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, TTK, 1999.
- Şahin-İlhan Emecen Feridun, "Amasya", İstanbul, *DİA*, C. 3, 1991, ss. 1-4.
- Tansel, Selahattin *Yavuz Sultan Selim*, Ankara, TTK, 2016.
- Türkdoğan, Orhan "Sosyal Hareketler Olarak Celali Ayaklanmaları", Ankara, *Belleten*, C. 60, S. 228, 1996, ss. 421-442.
- Uluçay, Çađatay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", İstanbul, *İÜEFTD*, 7/10, 1954, ss. 117-142.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, II, TTK, 1964.
- Üzüm, İlyas "Kızılbaş", Ankara, *DİA*, C. 25, 2002, ss.546-557.
- Yasar, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin *Amasya Tarihi*, Ankara, Amasya Belediyesi Kültür Yay., C.1-4, 2022.
- Yazıcı, Tahsin, "Safevîler", İstanbul, *İA*, C. 10, 1996, ss. 53-59.
- Yıldız, Harun, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2021.

Extended Abstract

The founder of the Safavidiyya sect and the person who gave the sect its name is Sheikh Safiyüddin. At the beginning of the XIVth century, the Safavid sect was founded when his son-in-law Sheikh Safiyüddin (1253) succeeded Sheikh Zahidi Gylani as the head of the Zahidiye sect. The Safavid sect, which initially had a Sunni orientation, was respected and honoured by the Ottoman sultans, who sent “cerag money” to the Ardabil tekke every year. However, as the Ottomans became the Sunni power of the Islamic world, the Safavids adopted the principle of representing non-Sunni groups. The Safavids’ adoption of the doctrine of the Twelve Imams and their Shi’iteisation tendencies started during the reign of Hacı Ali (832/1429). In particular, the adoption of the Twelve Imam school by the Ilkhanid ruler Oljaytu also determined the direction of the Ardabil tekke. The strong love for Hz. Ali and Ahl al-Bayt in Central and Eastern Anatolia and the strong presence of the Babai-Haydari-Kalenderi-Vefai tradition facilitated the acceptance of Shiite tendencies in Ardabil Tekke. During the period of Sheikh Junayd’s (864/1460) sheikhship, the Twelve Imam school was fully adopted for political purposes.

During the reign of Sheikh Cüneyd, the political ambitions of the sect came to light. Sheikh Junayd, who established friendship with Uzun Hasan, the ruler of Akkoyunlu, wanted to benefit from Akkoyunlu power against Karakoyunlu ruler Cihanşah. In order to strengthen his political aims, he married the sister of Uzun Hasan of Akkoyunlu and then his son Haydar married the daughter of Uzun Hasan. Sheikh Cüneyd died during his expedition to Shirvan and was succeeded by his son Sheikh Haydar. Sheikh Haydar continued where his father left off and organised a campaign against the Georgians and won victory. However, when the ruler of Shirvan informed the Akkoyunlu ruler Yakup Beg that Sheikh Haydar had political aims, troops were sent to him. Sheikh Haydar was defeated by the forces of the Akkoyunlu ruler Yakup Bey and lost his life. Sheikh Ali became the head of the sect after Sheikh Haydar. The first serious contacts of the Safavids with Anatolia started in this period.

Yakup Beg, the ruler of Akkoyunlu, was uncomfortable with Sheikh Ali’s gaining power in the country and reaching a large group of supporters. For this reason, he wanted to bring Sheikh Ali to Tabriz in order to keep him under custody and to disperse his supporters. As a matter of fact, Sheikh Ali lost his life in a battle with the forces sent against him. After that, a strict persecution was started against the sheikh family, which was seen as a danger. Sheikh Haydar’s sons were imprisoned in Istahr Castle until the death of the Akkoyunlu ruler Yakub Beg in 1490. During this period, although the Safavid sect went through hard times, its followers continued to increase.

After the death of Yakup Beg, Rustem Beg, who wanted to benefit from the influence of the Safavid sect in the struggle for the sultanate of Akkoyunlu, released the sons of Sheikh Haydar and allowed them to settle in Ardabil. However, later on, the large number of followers of Sheikh Ali, the head of the sect, began to disturb Rustem Beg. Aiming to kill Sheikh Ali, Rustem Bey brought Shah Ismail to him, imprisoned him and prevented him from seeing anyone. Having learnt about this, Sheikh Ali escaped and came to Ardabil. Here he fell from his horse and died in a battle with Rustem Bey’s forces. Shah Ismail, who was still a young boy, was kidnapped from Ardabil by his followers. After the death of Rustem Bey, Shah Ismail, who lived a life of exile in hiding for a while, took advantage of the struggle for the throne of Akkoyunlu and travelled to Anatolia. Here he started to gather the Turkmen tribes scattered in different parts of Anatolia around him. Shah Ismail, who increased his fan base considerably, defeated the Akkoyuns and founded the Safavid State in Tabriz in 1501. Thus, the sectarian tradition of the Safavids transformed into a political and ideological state structure and became a political entity.

The first diplomatic contact of the Safavid State with the Ottomans was through the envoys sent by Shah Ismail to Bayezid II in 1504 after he took control of Iraq. In the same way, Bayezid II sent him a congratulatory letter in return. Shah Ismail increased his activities after taking Azerbaijan, Iraq, Iran and Diyarbakir, which were the lands of Akkoyunlu, under his sovereignty. He started propaganda activities in order to completely incline the nomads in Anatolia to himself. He sent caliphs and sheikhs from Iran to Anatolia to propagandise on his behalf, to increase his followers and to collect aid. As a result of the propaganda of

Safavid caliphs, many tribes and clans from Anatolia travelled to Iran. Tribes and tribes such as Ustacalu, Rumlu, Tekelü, Çepni, Arabgürlü, Şamlu, Turgutlu, Zül'l- Kadr, Varsak, Bozcalu, Çemişgezeklu travelled to Iran and became influential in the formation of the Safavid State. In addition, these tribes and clans provide important information about the settlement areas of the Kizilbash in Anatolia. There are many records on this subject in the Ottoman archives. Among these, a decree sent to Mehmed Pasha, the beylerbeyi of Rum, stated that the people of the region were mostly Kizilbash, and that caliphs were appointed by sending caliphs from Iran, which was considered as the other canib, to the region, caliphs were appointed and nezir were collected and sent to Iran, which is why Jalali were constantly emerging in the region.

So far, the transition of the Safavids from sect to statehood has been discussed in general terms. The next section will focus on the regional reflections of the perception of Kizilbashism, which has existed as a political formation since the beginning of the 16th century and has been shaped by the Safavids, in particular in Amasya. In relation to this, evaluations will be made on the relations of the Qizilbash with the Safavids, their activities in the environment of conflict, the prosecution of the Qizilbash by the Ottoman central government and their punishment procedures.